

Юлдашева Л. П.,
*аспірант кафедри українського мовознавства і прикладної лінгвістики
Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького
E-mail: lalimduyl@ukr.net*

СЕМАНТИКО-СТИЛІСТИЧНЕ ЯВИЩЕ МОВНОЇ ГРИ В ЗАГОЛОВКАХ СУЧАСНИХ ТВОРІВ

Статтю присвячено вивченню мовної гри в заголовках сучасних українських художніх творів. Проаналізовано особливості функціонування лексико-семантичних прийомів мовної гри, засоби та механізми її творення, сутність її впливу на зацікавленість читача твором та свідомий вибір матеріалу для читання. Визначено основні прагматичні заголовкові функції, зумовлені мовною грою. Простежено реалізацію в заголовках явища мовної гри у проекції на різні лінгвальні рівні.

Ключові слова: заголовки творів сучасної літератури, мовна гра, прагматичні функції, мовні рівні, інтенсифікація виразності.

Постановка проблеми. Заголовок твору дає читачеві перше уявлення про книгу, формує настрій перед прочитанням, стає першим кроком до встановлення діалогу з читачем, запорукою успіху твору. Він виконує рекламну функцію, презентуючи твір як товар. Одним із засобів посилення впливу на читача є використання мовної гри в заголовках. Оригінальна мовна форма завжди привертає увагу й загострює сприйняття. Вона є засобом інтенсифікації виразності тексту. Мовна гра у творчості багатьох авторів – один з улюблених семантико-стилістичних засобів, який водночас є показником мовної майстерності письменників. Тяжіння до використання прийомів мовної гри – визначальна риса сучасної літератури, яка особливо виявилася в постмодерністів, а відтак поширилася на всю сучасну літературу. Сучасний автор виявляє ігрове ставлення до тексту, до творчого процесу і до свого твору. На лінгвальному рівні таке ставлення виражене в мовній грі.

Аналіз останніх досліджень. Термін «мовна гра» вперше в науковий обіг увів Л. Вітгенштейн, йому також належить широке тлумачення цього феномену як компонента діяльності, форми життя, «однієї з тих ігор, за допомогою яких діти опановують рідну мову» [2]. Проте широкого використання термін набув після появи концептуального дослідження «Мовна гра» О. А. Земської, М. В. Китайгородської, М. Н. Розанової [4]. Для сучасного мовознавства характерне різновекторне трактування мовної гри. Найповнішим, на нашу думку, є визначення, запропоноване О. О. Тараненком: «Мовна гра – це спеціальне використання звукової, лексичної або граматичної форми слів, а також частин слів, фразеологізмів, синтаксичних конструкцій для створення певних фонетико- та семантико-стилістичних явищ, що ґрунтується на зіставленні й переосмисленні, обіграванні близькозвучних або однозвучних мовних одиниць з різними значеннями» [8, с. 37]. Нині накопичено чималий досвід дослідження цього феномену (А. І. Білозуб [1], О. М. Лапінська [5], В. З. Санников [7], О. М. Тимчук [9] та ін.). У контексті нашого дослідження вагомою стала студія О. М. Логвиненко, присвячена мовній грі в заголовках преси [6]. На жаль, поза увагою лінгвістів залишився чималий пласт заголовкових номенів сучасних художніх творів, що є цікавим предметом вивчення з огляду на визначення механізмів появи в них мовної гри.

Вибір теми дослідження також об'єктивований сучасними тенденціями до з'ясування засобів посилення експресивності мови, вивчення прагматичного аспекту мовних одиниць.

Мета статті полягає в з'ясуванні особливостей функціонування мовної гри в заголовках сучасних творів та визначенні механізмів її творення. Досягненню поставленої мети сприяє розв'язання низки завдань: схарактеризувати особливості семантико-стилістичного явища гри слів як засобу увиразнення авторського заголовка; виявити основні функції заголовків, спричинені мовною грою; простежити реалізацію в заголовках явища мовної гри в проекції на різні лінгвальні рівні.

Виклад основного матеріалу. Мовна гра – це особливе лінгвальне явище, що виникає на підставі гри мовця з текстом, унаслідок чого лінгвальні експерименти формують естетичний ефект. Гра зі словом у заголовках є одним із засобів посилення впливу на читача, водночас вона засвідчує рівень володіння автором мовними виражальними засобами.

Використання мовної гри в заголовках впливає на формування низки прагматичних заголовкових функцій, зокрема аксіологічної, денотативної, естетичної, образно-зображувальної, стилістичної та ін. Прагматизація заголовка сприяє реалізації запланованої автором інтенції тексту, актуалізації конотативних компонентів заголовка. Мовна гра викликає емоційну реакцію читача на певний мовний знак.

Передбачення певних подій, а потім його порушення призводить до появи ефекту руйнування очікуваного. Сутність зазначеного ефекту полягає в безперервності, лінійності; поява кожного наступного елемента підготовлена попереднім. Читач уже налаштований сприйняти логічне продовження, яке частково представлено попереднім елементом. Однак якщо на цьому тлі з'являються елементи малоймовірні, то виникає порушення безперервності: непередбачене й несподіване створює опір сприйняттю, подолання цього опору вимагає певних зусиль читача, а тому особливо на нього впливає [7].

У лінгвістиці творчість сучасних письменників доречно аналізувати через ігрове начало, адже їхні твори насичені мовними експериментами. Мовна гра в заголовках творів простежена на різних мовних рівнях.

1. До фонетичних прийомів мовної гри належить використання асонансів та алітерації («*Капосні капці*» Б. Жолдака, «*Мишкові Миші*» Г. Вдовиченко, «*Соло для Соломії*» В. Лиса та ін.).

2. Графічний рівень. Гру слів супроводжують графічні видозміни переосмислюваного компонента, завдяки чому він більш увиразнений і привертає увагу читача. Емоційної насиченості та значеннєвого навантаження надає заголовкам оформлення його чи окремих компонентів великими літерами: («*НепрОсті*», «*БотакЄ*» Тараса Прохаська, «*Д.О.Щ.*» Валсінатса, «*ТІЛО™*» В. Гранецької, «*В.І.Н.*» В. Терлецького). Засобами графічного увиразнення заголовка є використання латиниці («*Ukraina*», «*Galizien-Bukowina-Express*» Т. Прохаська, «*MASKULT*» А. Бондаря, «*Жесть (sho(r)t stories)*» Сашка Ушкалова), цифрових символів («*3:1*» Ю. Издрика, «*Big Мак²*» С. Жадана, «*Сатирикон-XXI*» О. Ірванця).

3. Словотвірний рівень. Часто письменники, не знайшовши готової мовної форми для передавання своїх намірів, удаються до створення okazіonalізмів. За допомогою авторських неологізмів їм вдається досягти основної мети – створити яскравий образ. Гра на словотвірному рівні виявляється в появі експресивних новотворів.

Використання okazіonalізмів у заголовках приваблює читача й емоційно впливає на вибір ним твору для читання («*Тамдевін*» Г. Вдовиченко, «*Натценебо*» П. Коропчука, «*Звичайник*» Л. Мусіхіної).

4. Лексико-семантичні прийоми мовної гри ґрунтуються на семантичних асоціаціях. Ефект мовної гри на цьому рівні полягає в нівелюванні значення слова, реалізації слова в контексті відразу в декількох значеннях. Обігрування в заголовках лексем, що входять до різних груп за значенням, наділене неабияким креативним потенціалом.

Яскравим прикладом мовної гри на лексико-семантичному рівні є назва роману «*Мати все*» Люко Дашвар. Письменниця зазначила, що назва твору, у якому йдеться про сина й матір, яка шукає для хлопця дівчину, щоб він отримував задоволення, означає те, що син має все, і те, що мати для нього також усе. Назви всіх творів Люко Дашвар побудовані на грі слів. Цей принцип використано й у назві оповідання «*Від-чуття при-сутності*» Т. Прохаська (у цьому заголовку семантичні експерименти доповнені виділенням за допомогою дефіса. У заголовках творів «*Биті є. Макс*», «*Биті є. Макар*», «*Биті є. Гоцик*» Люко Дашвар конструкція «*Биті є*», що відповідає реченню, під час швидкого прочитання перетворюється на слово «*bitie*», це зумовлює появу нових одиниць, які

нагадують омофони. У назві «РАЙ. Центр» Люко Дашвар вдається до гри на фонетичному, лексичному та графічному рівнях.

У заголовку роману «Село не люди» авторка протестує проти поширеної фрази «село і люди», а в заголовку «Молоко з кров'ю» трансформації (зокрема субституції) піддано відомий фразеологізм «мов (як) кров з молоком». Такі заголовки за допомогою натяку оприявнюють прихований у сюжетній лінії зміст.

У назві «Покров» увагу акцентовано на двох словах – «кров» і «покров». Пояснення знаходимо в тексті твору: «По-божому, коли людина сама своїх предків знає, тому і поміч не потрібна, бо рідна кров – покров» [3]. Така гра на лексико-семантичному рівні – засіб утілення багатовимірності, подолання встановлених стереотипів. Перед читачем відкривається відразу декілька значеннєвих інтерпретацій.

Зауважимо, що в назвах з антонімами «Добро і Зло» І. Карпи, «Завжди і ніколи» С. Процюка винесено концептуальні філософські протилежні поняття. Антоніми наявні і в назвах «Ходіння Туди і Назад» Т. Гальянної, «Зворотний бік Темряви», «Зворотний бік Світла» Дари Корній.

Антонімія є мовною базою виникнення оксиморонів. Поява авторських оксиморонів у заголовках – це результат руйнування штампів, як наслідок – створення мовних конструкцій, що спочатку випадають із загально визнаних норм, а згодом стають нормою. Сучасні письменники намагаються поєднати несумісні явища та поняття, що зумовлює нове, алогічне значення: «Велика маленька Грузія» Сашка Сівченка, «Гаряча Арктика» Б. Жолдака, «Травневий іній» О. Забужко, «Весняні ігри в осінніх садах» Ю. Винничука.

Засобом посилення експресивності слугує словесна надлишковість. Яскравим прикладом плеоназму в заголовку є сполучення «Страшне страховисько» Лілі Ніцой, однак кваліфікувати його як помилку не можна, адже цей мовний засіб використано зі стилістичною метою – посилити експресивність.

Мовну гру також реалізовано у словосполученнях, що містять слова з позитивною і негативною оцінкою. Уже й сам заголовок вірша «Переваги окупаційного режиму» С. Жадана містить іронічність. Він підриває ідеологічний простір тоталітарної культури, пародіюючи ідеологічні кліше, розвінчує його сакральність.

Для привернення уваги читача автори також використовують деякі синтаксичні засоби, зокрема питальні й окличні речення («Хто такий Ігор?» Г. Вдовиченко, «Любіть!..» О. Ірванця та ін.), парцельовані складнопідрядні речення («Тому, що ти є» Дари Корній, «Коли сонце було стоячим» О. Радущинської, «Ті, що прокинулися» Ю. Круть, «Де трава зеленіша» Н. Доляк) тощо. Такі засоби сприяють діалогізації тексту.

На інтертекстуальному рівні неоднозначність сприйняття заголовка постає за рахунок звертання до різних літературних, культурних та історичних традицій. Прецедентні тексти, що мають високу щільність узагальнення, є засобом експресивного впливу на читача, активізатором його мислення й уваги, стають вдалим кодом змісту твору загалом. Прецедентні тексти дають змогу поєднати емоційну наповненість та експресію з високим рівнем інформативності: «Прощання слов'янки» В. Агапкіна – «Прощання слов'янки» С. Жадана, «Божественна комедія» Данте – «Божественна комедія» Т. Малярчук, «Декамерон» Боккачо – «Декамерон» В. Шкляра. Упізнаваність реципієнтом первинного варіанта вислову, переінакшеного відповідно до інтенції автора, приваблює читача, примушуючи декодувати їх, і залучає до співтворчості.

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Мовна гра є своєрідною маніпуляцією мовними знаками, з її використанням заголовків набуває ефекту несподіваності, нестандартності. Вона увиразнює план змісту заголовка твору, спонукає до прочитання тексту. Мовна гра виявляється на всіх мовних рівнях.

Перспективу подальших наукових пошуків убачаємо в дослідженні заголовків у діяхронному аспекті.

Список використаної літератури

1. Білозуб А. І. Лексико-семантичні прийоми мовної гри в українському постмодерному тексті [Електронний ресурс] / А. І. Білозуб. – Режим доступу : <http://ukrmova.com.ua/vipusk-12/leksiko-semantichni-prijomi>
2. Витгенштейн Л. Философские исследования [Электронный ресурс] // Л. Витгенштейн. – Режим доступа : <http://www.philosophy.ru/library/witt/phil.html>
3. Дашвар Люко. Покров [Електронний ресурс] / Люко Дашвар. – Режим доступу : <http://book-online.com.ua/author/php?author=625>
4. Земская Е. А. Русская разговорная речь / Е. А. Земская, М. А. Китайгородская, Н. Н. Рязанова. – М. : Наука : Флинта, 1983. – 276 с.
5. Лапінська О. М. Англiцизми у функції мовної гри [Електронний ресурс] / О. М. Лапінська. – Режим доступу : <http://ekhsuir.kspu.edu/handle/123>
6. Логвиненко О. М. Трансформація фразеологізмів у газетних заголовках як стилістично-експресивний засіб впливу на читача [Електронний ресурс] / О. М. Логвиненко. – Режим доступу : <http://social-science.com.ua/article/679>
7. Санников В. З. Русский язык в зеркале языковой игры / В. З. Санников. – М. : Языки славянской культуры, 2002. – 547 с.
8. Тараненко О. О. Гра слів / О. О. Тараненко // Культура слова. – 1997. – Вип. 50. – С. 37–41.
9. Тимчук Т. Семантико-стилістичне явище гри слів в українській мові : автореф. дис. ...канд. філол. наук : 10.02.01 – укр. мова / О. Т. Тимчук. – К., 2003. – 14 с.

Юлдашева Л. П. Семантико-стилистическое явление языковой игры в заглавиях современных произведений.

Аннотация

Статья посвящена изучению языковой игры в заглавиях произведений современной украинской литературы. Проанализированы особенности функционирования лексико-семантических приёмов языковой игры, способы и механизмы их образования в заглавиях, сущность их влияния на формирование интереса к произведениям и сознательный выбор материала для чтения. Определены основные прагматические функции заглавия, обусловленные языковой игрой. Изучено явление языковой игры в заглавиях на различных языковых уровнях.

Ключевые слова: *заглавия произведений современной литературы, языковая игра, прагматические функции, языковые уровни, интенсификация выразительности.*

Yuldasheva L. P. The phenomenon of semantic and stylistic language plays in the titles of contemporary works.

Summary

Using language plays in titles tend to increase the impact on the reader. Contemporary author reveals playing attitude to the text, the creative process and his work.

The main aim of our research is the study of the functioning and the mechanisms of the creation of language play in the titles of modern works. The goal of the research are to characterize language play as a way of depicting the author's title; to identify the main functions of language play in titles; to explore the phenomenon of language play in titles on different linguistic levels. The object of the study is a mechanisms of the creation of language play in the titles of modern works

Using language play in titles affects the formation of the title pragmatic functions: axiological, denotative, aesthetic, figurative and graphic, stylistic and others. Language play in titles of works occurs on at different linguistic levels. To a phonetic level of language plays belong such categories as techniques using assonance and alliteration, rhyme. At the graphic level the graphic highlighting of words or their fragments is used. A word-building play appears in the creation of occasionalisms.

Lexico-semantic techniques of language plays are based on semantic associations. On the intertextual level, the connection to literary, cultural and historical phenomena is studied.

Thus, a language play makes a title and content of work expressive, encourages the reader to read the text. The prospects for further research we see in the study of the diachronic aspect of the problem.

Key words: *titles of contemporary literature works, language play, pragmatic functions, language levels, intensification of expression.*